

A MAGYARORSZÁGI FEMINISTA IRODALOMKRITIKA KORLÁTJAI AZ EZREDFORDULÓ TÁJÉKÁN¹

P. BALOGH ANDREA
SZTE, Angol-Amerikai Intézet

FEMINISTA ÉRDEKEK

Úgy tűnik, napjainkban egyre nagyobb nyilvánosságot kap a nőirodalom, a nőtörténet, a női nézőpont kérdése a magyar irodalomkritikában (Horváth 2003.; Zsadányi 2003.). Ezzel párhuzamosan, mintha megtárgyalandó kérdés lenne a nyugati feminista elméletek és tudományos eljárások magyarra fordíthatósága, hazai viszonyok közötti alkalmazhatósága és intézményesíthetősége (Horváth 2002.; Marinovich 1997.; Kádár 2003.). Marinovich Sarolta, Horváth Györgyi és Kádár Judit is úgy látják azonban, hogy a nyugati egyetemeken már évtizedek óta intézményesült feminista elméletek tudományos eredményeinek, kulturális értékeinek és társadalmi jelentőségének elfogadására nem túl nyitott a fennálló magyarországi *irodalmi diskurzus* (Marinovich 1997, 119.; Horváth 2002, 3.; Kádár 2003, 100–102.). Bátran állíthatjuk, hogy jelenleg is egy férfi-orientált, a nemek közötti viszonyokat hierarchikusan elrendező nemi ideológiai rendszer mentén alakulnak az esztétikai normák, és a hivatalosan elismert értelmezési eljárások.

Dolgozatommal ehhez a vitához szeretnék hozzászólni egy regény (Gordon 1997.) irodalomkritikai fogadtatása (vagy inkább elutasítása) kapcsán. A regény „érdekessége” az, hogy a kortársnak nevezett magyar irodalomban a második olyan nő által írt regény, amely témáját tekintve azzal foglalkozik, hogyan élhető meg a nő-nő közötti szerelem egy patriarchális (erősen heteroszexista és homofóbiás) társadalmi rendszerben. A témaválasztáson túl, a kortárs magyar *irodalmi diskurzusban* „kuriózumnak” minősül azért is, mert egy a patriarchális nemiség

¹ A cikk „Nemiség és kánonformálás” című részének egy korábbi változata megjelent az *Eső* című irodalmi lapban (P. Balogh Andrea: A nő-irodalom lehetőségei a magyar intézményes irodalomkritikában. *Eső. Irodalmi lap*. 2003 VI/4. 110–113.).

felfogásra kritikusán reflektáló női nézőpontból szólal meg a női elbeszélő.² Így Gordon irodalmi tevékenysége számos olyan kérdést vethet fel, amely komoly kihívást jelenthet nemcsak a magyar irodalomkritika patriarchális intézményére nézve, hanem a feminista irodalomkritika szempontjából is.

A magyar feminista irodalomelméletben jelenleg használt fogalmak (biológiai nem vs. társadalmi nem) és szempontok egy a patriarchális előítéletek mentén elmozduló heteroszexista bináris logika mentén képződnek, ahol csak a férfi nem függvényében bír értelemmel a női nem, azaz a nő fogalma kizárólag a férfihez való sztereotipizált heteroszexuális viszonyban értelmezhető.³ Így elgondolhatatlan marad a nő fogalma önmagában, vagy a nők egymáshoz való (társadalmi, kulturális, szexuális, stb.) viszonyain keresztül. Így a feminista irodalomkritika hozzájárul a nemi megkülönböztetést használó patriarchális társadalmi logikának a tudományos diskurzusban történő érvényben tartásához. A továbbiakban az esztétikai értékkel és normákkal kapcsolatos feminista vizsgálódásokat próbálom átgondolni egy a heteroszexizmust túlhaladó feminista irodalomtudomány lehetőségének reményében.

A SZÓLÁSSZABADSÁG MÉRTÉKE

Nyugati kultúrtörténeti perspektívából szemlélve akár hihetetlennek is tarthatjuk, hogy az ezredforduló tájkán a magyarországi vitákban felmerülő alapkérdés az, vajon lehet-e tudományos, kulturális és társadalmi *létjogosultsága* a női „nézőpont(ok)nak”, vagy a női történetmondásnak/történetírásnak. E kérdés megválaszolása annak eldöntését jelenti, hogy a nőknek van-e joguk ahhoz, hogy a nemiség társadalmi, kulturális, politikai vetületének függvényében foglalkozzanak saját tématerületükkel. A női szempontok tudományos létjogosultságának megkérdőjelezése ekképpen nem egyéb, mint az értelmiségi nők (tudományos)

² Gordon regényében ez a kritikai nézőpont nem csak esztétikai fogás, hanem tudatosan és következetesen felvállalt politikai hozzáállás a szó tágabb értelmében (Vö. Gordon 2003.).

³ Ennek a problémának egy szélesebb körű tárgyalására a média és a nyilvánosság viszonyában lásd Barát 2004. Mint arra Barát rámutat, "[e]ven the little space taken up by a feminist discourse is exclusively informed by gender that is defined in line with Western European and North American liberal feminism. That is, they assume a reductive continuity between anatomical sex and sexuality, and this naturalizing conflation will safely preclude sexuality from the conceptual space of the newly introduced term of gender that ironically translates into the so-called "social sex" ('társadalmi nem') in the Hungarian debates. Instead of destabilization then, what we had in the name of change is the reinforcement of the old masculinist separation of biological/anatomical sex and social gender, except this time with the hegemonic assistance of the self-identified (reformist) feminist social scientists."

szólásszabadságának korlátozása, amit inkább tekinthetünk az autoritárius struktúrák továbbélésének, mint a demokratizálódás irányába mutató szellemiségnek.⁴

A feminista irodalomkritikával és általában a feminizmussal kapcsolatos fenntartások úgy tűnik, részben az ismeretlentől való félelemben gyökereznek. A magyar (főként férfiakkal álló) „szakmai” közönség a nyugati feminista irodalomkritikáról előbb hallott (ezt-azt) az összefoglaló tanulmányokból, mint hogy a nyugati feminista elmélet(ek)et megismerte volna kulturális elhelyezkedésükben és történetiségükben (Kádár 2003, 100–101.).⁵ Bár korántsem tűnik így tisztázottnak, hogy mit takar pontosan a feminista irodalomkritika fogalma, mégis annak „szakmai” elutasítása többnyire a következő „érvek” (előítéletek?) felsorakoztatására korlátozódik: „Politikus”, „ideologikus”, „elfogódott”, „arrogáns”, „reduktív”, „nem irodalmi olvasat”, „számításon kívül hagyja az esztétikai szempontokat”.⁶

Erre szemléletes példa lehet egy feministának tartott tanulmányról a *Literaturában* megjelent értékelések (Zsadányi 1997.; Kulcsár Szabó 1997.; Molnár 1997.). Az „esetnek” a történeti „érdekessége” az, hogy a rendszerváltás utáni *Literaturában* megjelenő első olyan tanulmányról van szó, amelyet a hivatalos irodalomkritika a „feminista irodalomkritika” kategóriájába sorolt (Kutatásom csak a 90-es években megjelent számokra terjedt ki.). Továbbá az, hogy a poszt-szocialista *Literatura* történetében szintén először (és kivételesen), két kritikai „hozzászólás” követi a „feminista” tanulmányt, amelyet a szokásos módon „reduktív” és „ideologikusnak” ítélnék meg a domináns irodalomkritikát képviselő értékelések. A hozzászólások „üzenete” az, hogy a „feminista olvasat” káros és elfogadhatatlan az irodalom szempontjából.

Az eset pikantériája viszont az, hogy a hosszabb lélegzetű dolgozatból a *Literaturában* megjelentetett részlet feminista volta egyáltalán nem magától értetődő, hiszen sem a hivatkozott irodalom, sem a használt értelmezési stratégia nem mutat ebbe az irányba. Az idézett szerzők főként olyan közismert irodalomelméleti szakemberek vagy filozófusok, akiket aligha szoktunk feministának tekinteni (Hayden White, George Lakoff, Jean-Francois Lyotard, Vladimir Propp, Paul Ricour, Wolfgang Iser, Roland Barthes.). A megjelent részben mindössze csak

⁴ Ez a tanulmány az irodalom intézményével foglalkozik, nem terjed ki a nők szélesebb körű kulturális és társadalmi helyzetének vizsgálatára.

⁵ Mint arra Kádár felhívja a figyelmet az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályában egyetlen egy nő sincs (Kádár 2003, 106, 27. Jegyzet.). A 90-es évek elején pedig a feminizmus bemutatása a feminizmust „objektívan” összegző, de a feminizmust kívülről és bizonyos távolságból szemlélő férfiak tollából származó írások magyarra fordításán keresztül történt (Leitch 1992; Kádár 1994, 408–409. Kádár itt J. A. Cuddon „feminist criticism” szócikkelyét idézi a *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*-ből.).

⁶ Ezeknek a „szakmai érveknek” a felsorakoztatására lásd például: Kulcsár Szabó 1997.; Molnár 1997.

két feministának tartott szerző neve fordul elő (Simon de Beauvoir és Isobel Armstrong), de ezek a hivatkozások az érvelés kidolgozása szempontjából mellékesek és mellőzhetőek. Armstrong neve csak egy lábjegyzetben jelenik meg, de nem a feminizmus vonatkozásában, hanem egy a Joyce Carol Oates regénye recenzenseit felsoroló névlistában. Ezzel összhangban, a „feministának” aposztrofált írás egy formalista-strukturalista elemzés, amely általános poétikai modell létrehozására törekszik. Ennek ellenére, az egyik értékelő megítélése szerint az elemzés „odaláncolja magát a feminizmus diskurzusához” (Kulcsár Szabó 1997, 406.). Itt joggal merülhet fel a kérdés, miért került a tanulmányra a feminista címke, de a válasz nehezen lenne igazolható tudományos szemszögből. Az értékelésekből kirajzolódó feminizmus fogalom inkább gyökeredzik kulturális előítéletekben, mint tudományos ismeretekben, mivel azt sugallják, hogy minden nő által írt, nők műveiről szóló, nőkkel foglalkozó tanulmány feminista (és egyben irodalom-ellenes), különösen, ha felbukkan benne a feminista szó is.⁷

Bár elméletileg tudjuk, hogy a feminista irodalomtudomány céljai között szerepel „a patriarchális előítéletek kimutatása az irodalmi alkotásokban,” valamint, a „nemi különbség és az esztétikum kapcsolatának vizsgálata,” még gyakorlatilag kidolgozásra vár ezeknek a problémáknak a magyar *irodalmi diskurzus* viszonyában történő tárgyalása (Kádár 2003, 100.). Első lépésben elemezni kellene a domináns irodalomtudományban használt, a feminista irodalomkritikát a hagyományos irodalomkritikától megkülönböztető ellentétpárok (politikus/nem-politikus, ideologikus/esztétikai, előítéletes/objektív) politikai jellegét. Ezekre az ellentétpárookra Kádár tanulmánya nem tér ki. Ennek következtében csak addig jut el, hogy amennyiben a demokratizálódás felé mutató társadalmi és kulturális változásokban gondolkozunk, valamint pluralizmusra törekszünk, akkor az irodalomban helyet kellene biztosítani a politikus, ideologikus, előítéletes és reduktív értelmezési eljárásoknak, mint amilyen a feminizmus is.

Mivel Kádár nem tárgyalja az irodalmi értelmezést egymással szembeállító ellentétpárok ideologikus természetét, érintetlenül hagyja azt a feltételezést, hogy ellentétben a feministákkal, létezik egy a kultúrán és társadalmon kívül (valamint felette) elhelyezkedő emberi közösség (*az irodalmárok*), akik képesek egy ideológiától mentes, apolitikus, tisztán esztétikai olvasat létrehozására. Kádár történeti áttekintése

⁷ „Sok feminista szerző azért támadja a meséket, mert a nemekre vonatkozó sztereotípiákat konzerválják. [...] Tanulmányom a mese egy másik potenciálisan káros hatására igyekszik rámutatni: a szabad választás elve kerülhet veszélybe. Míg Hamupipőke mindent megtesz azért, hogy a herceg őt válassza, önmagának nem teszi fel a kérdést, vajon ő kit is szeretne választani” (Zsadányi 1997, 390.). „Hozzá kell tennünk: a mesei pretextus és a dolgozat célkitűzései szükségszerűen reduktív perspektívát hoznak létre, a műértelmezések során elsősorban a nemi szerepek alakulását és az ezeket érintő reakciókat emeli ki a dolgozat. [...] [E]bből a szűkített perspektívából természetesen következik, hogy a poétikai elemzésben bizonyos „vakfoltok” képződnek” (Molnár 1997, 407.).

ekképpen kerüli az irodalom kérdésének politizálását (a szó tágabb, az aktuális pártpolitikáktól független jelentésében) és az *irodalmi diskurzus* patriarchális értékrendjének kritikáját.

Nem kerül szóba többek között az sem, hogy a feminista irodalomkritika túl megy a patriarchális előítéletek irodalmi alkotásokban (az esztétikán belül) történő kimutatásán. Vizsgálódásának tárgyát képezi az is, hogyan hatja át az esztétikai értékítéleteket, vagy az irodalomról alkotott általános fogalmakat és ismereteket egy patriarchális, a férfiakat előnyben részesítő, a nőkkel szemben előítéleteket tápláló nemi ideológia (Felman 1991, 11–12.; Friedman 1991, 371–374.; Russ 1991, 194–201.; Marinovich 1997, 120–121.; Horváth 2003, 114–115.). Így a feminista irodalomkritika arra törekszik, hogy rámutasson az irodalomtörténet során intézményesült („természetes,” „objektív,” „normális,”) értelmezések politikai, ideológiai és hatalmi érdekek mentén megformált jelentésvetületeire, különleges figyelemmel a nemi megkülönböztetés fenntartását biztosító retorikai, kulturális és társadalmi alakzatok működtetésére.

Röviden összefoglalva, a feminista irodalomkritika (hasonlóan a többi kritika-elméleti diskurzushoz) arra hívja fel a figyelmet, hogy *nincs* a kulturális/társadalmi rendszereken kívül (és felette) álló, teljesen semleges, ideológia- és politikamentes olvasat, vagyis minden értelmezés valamilyen mértékben ideologikus, politikai és reduktív, függetlenül attól, hogy ezt nyíltan felvállalja egy kritikus, vagy jelöletlenül hagyja az általa képviselt értékrendet. Ennek fényében viszont mindenképpen politika és ideológia kérdése az, hogy az intézményes irodalomkritika milyen értelmezési eljárás(oka)t ismer el irodalmiként, milyen szempontokat határoz meg esztétikainak, mely elméleteket és módszereket tart elfogadhatónak, és milyen megfontolásból igyekszik távol tartani másokat a magyar irodalmi színtértől.

A feminista vs. irodalmi, politikai vs. esztétikai ellentétpárok érintetlenül hagyása hallgatólagos elfogadása lenne annak a nézetnek is, hogy a feminista értelmezés, ellentétben az irodalmival, szükségszerűen mellőzi az esztétikai szempontokat, és kizárólag ideológiai és politikai érdekek alapján működik. Az előbb felvázolt gondolatmenet alapján viszont az esztétika és a politika nem egymás jelenlétét kizáró abszolút fogalmak, azaz minden irodalomértelmezés bizonyos mértékig esztétikai és bizonyos mértékig politikai. Éppen ezért, csupán az esztétikai vagy politikai irányultságok kifejezettsége és intézményes statusa közötti eltérésekről beszélhetünk. Megítélésük pedig változhat attól függően, hogy honnan és milyen érdekek mentén értelmezzük a dolgokat.

A feminista irodalomkritika következképpen nem az esztétikai szempontok kiküszöbölésére törekszik a politikai érdekek érvényesítése érdekében, hanem a patriarchális ideológiai rendszerekben természetesnek és magától értetődőnek vett értékek és normák ideologikus, politikai, reduktív, diszkriminatív stb. jellegére mutat rá, helyet követelve egy olyan norma vagy értékrend érvényesítésének, ami

figyelembe veszi a nők szempontjait (Felski 1997, 423.; 425–426.). Az esztétika feminista átpolitizálása így egyszerre irányul az esztétikai normák ideológia és politika beágyazottságának kritikai feltárására és egy nyitottabb, heterogénebb irodalmi szemlélet megteremtésére. Ebből a szempontból nézve, a feminista irodalomkritika ellenzése nem esztétikai szempontok alapján történik, hanem egy meglehetősen szűk, homogén társadalmi csoportnak a patriarchális struktúrák és normák megtartásához fűződő érdeke mentén.

Egy leszbikus regényként is definiálható irodalmi alkotás értelmezését a magyar *irodalmi diskurzusban* nehezíti még, az a patriarchális társadalmi-logikára jellemző jelenség is, hogy a nyilvános vitákban a nem-heteroszexuális identitások napirendre kerülésekor többnyire a férfiakra korlátozódik a kérdés tárgyalása.⁸ Ez azt a képzetet kelti, hogy ellentétben a férfiakkal, a nőknél nincs nem-heteroszexuális (kulturális) identitás. Magyarán, a nők szexuális orientációjával összefüggésben feleslegesnek tűnhet a másság fogalmának tisztázása a nyilvános beszédterben. E miatt nem nyílik lehetőség többek között arra sem, hogy a női identitásokat átgondolhassuk a nők közötti kulturális és társadalmi különbség viszonyában.

E probléma szemléltetésére jó példa lehet, Csapó Csaba a „meleg-leszbikus tanulmányok” és a meleg irodalom és irodalomkritika bemutatására vállalkozó az *Élet és Irodalomban* megjelent cikke, amely témája szerint elvileg teret nyithatna egy leszbikus regényként is definiálható könyv köztérben való elgondolására (Csapó 2001.). Csapó cikke azonban nem teremti meg ezt a lehetőséget, mivel mire a „meleg-leszbikus tanulmányok irodalmi aspektusának” tárgyalásához ér, addigra a meleg-leszbikus tanulmányok lehetségesként létező alanyának és tárgyának a férfiakat teszi meg. Mindez három lépésben történik: 1. Kezdetben a meleg-leszbikus felosztás a nem-heteroszexuális férfiak és nők csoportjának megkülönböztetésére szolgál. 2. Majd az „egyszerűsítés kedvéért”, (és a politikai korrektség nevében) a meleg szó jelöli mindkét csoportot (Csapó 2001.). Ekképpen a nem-heteroszexuális férfiakat kategorizáló fogalom jelenti a nem-heteroszexuális nőket is, ami következtében a nők nyelvi szinten láthatatlanná, fogalmi szinten pedig értelmezhetetlenné válnak.⁹ 3. A meleg irodalom és irodalomkritika bemutatásakor a nők lehetséges témaként végképp eltűnnek. Ez a rész, az irodalomról alkotott patriarchális elképzeléseket erősítve a férfiak tárgyalására szorítkozik. Az irodalom így itt is kizárólag a férfiakhoz társítható fogalom, a meleg irodalomkritika pedig a férfi szerzők heteroszexuális olvasatainak a meleg férfiak szempontjából történő újraolvasásával lesz azonos. A „meleg-leszbikus tanulmányok” nyilvános ismertetése

⁸ A leszbikus regény kifejezést itt specifikus értelemben használom. A leszbikus regény mint irodalmi kategória, az irodalmi műfajok egyike. (Vö. Stimpson 1991.)

⁹ Ennek a kérdésnek a részletes tárgyalására és a Csapó által használt fogalmak jelentésalakulásának történeti áttekintésére az Észak-Amerikai Meleg-Leszbikus Tanulmányok tekintetében lásd de Lauretis 1991.

így konzerválja azt a patriarchális dogmát, hogy a női irodalom kizárható az esztétikai vizsgálódások területéről, a nő fogalma az irodalomtudományban értelmezhetetlen, a női identitás-politika kérdése pedig tárgyalhatatlan. Csapó cikke alapján a nagyközönség akár arra a következtetésre is juthat, hogy még a „meleg-leszbikus tanulmányokon” belül sincs lesbikus irodalomkritika.¹⁰

NEMISÉG ÉS KÁNONFORMÁLÁS

Gordon Agáta *Kecskerúzs* című regénye ugyanakkor (1997-es Ünnepi Könyvhét) és ugyanannál a kiadónál (Magvető) jelent meg, mint Závada Pál *Jadвига párnája* című regénye. Akkoriban Závada neve közel annyira volt ismeretlen az irodalomkritika és a nagyközönség számára, mint Gordoné. Azóta Závada neve közzismert lett, és regényét figyelemre méltónak ítélik meg hivatalos irodalmi körökben. Ma az irodalomkritika a 90-es évek magyar prózájának egyik kérdéses, de mégiscsak meghatározó alkotásaként tartja számon. Ezzel szemben a Gordon Agáta név továbbra is ismeretlenül cseng a nagyközönség számára, a *Kecskerúzs* pedig egy pillanatig sem volt irodalomkritikai viták tárgya. A szakmai közönség nem tekinti a 90-es évek kérdéses, de azért figyelemre méltó irodalmi alkotásának, és nem foglalkozik vele a feminista irodalomkritika sem. Ezt a *Kecskerúzs*t övező kritikai csendet tekinthetjük akár furcsának is, hisz Gordon prózája új hangot képvisel, új nézőpontot vezet be a magyar irodalomba, azaz új kérdéseket vett fel és további dimenziókat nyit meg az irodalom és az esztétika fogalmával kapcsolatban.

Konkrétan arról van szó, hogy Závada diskurzusa az erotikáját a magyar irodalomban szokásos, a heteroszexuális (és többnyire heteroszexista) férfi szemszögéből elképzelt patriarchális nőértelmezésből nyeri, Gordon diskurszusának erotikája viszont a heteroszexuális társadalmi rendben élő, nőkhöz vonzódó nő perspektívája alakítja ki. Ezzel a magyar irodalomban hagyományosnak nem nevezhető narrációs alaphelyzettel Gordon egyszerre tematizálja egy nő nőkhöz való viszonyát, és a lesbikus identitásnak a heteroszexuális normarendszeren belüli megfogalmazásának nehézségeit. Ezzel teret nyit a patriarchális társadalmi logika mentén megformált irodalom felfogás megvitatására, a jelenleg érvényben lévő

¹⁰ Csapó cikke az angol-szász irodalmi hagyományokat jelöli ki hivatkozási pontnak. Bár technikai szempontból indokolható, hogy Csapó rövid ismertetője a meleg-leszbikus tanulmányok tekintetében a férfiak csoportjára korlátozódik, annak elhallgatása, hogy az angol-szász hagyományban a meleg-leszbikus tanulmányokon belül létezik egy jól körülhatárolható lesbikus irodalomelméleti és irodalomkritikai hagyomány is, mindenképp félrevezető és politikáját tekintve kérdéses. A lesbikus irodalomkritika történeti áttekintésére és az azzal kapcsolatban felmerülő módszertani kérdések tisztázására lásd Zimmerman 1991.

esztétikai normák és értékek újragondolására, valamint a nem, társadalmi nem és szexualitás fogalmának átpolitizálására az irodalom viszonyában. Éppen ezért tarthatjuk különösnek, hogy nemcsak a politikai rendszerváltás utáni hivatalos irodalomkritika, hanem a női irodalommal foglalkozó feminista irodalomkritika sem figyelt fel a *Kecskerúzsra*.¹¹

Gordon és Závada regényének angol nyelvű szakmai értékelése együtt olvasható a világhálón (Györffy 2002.). Ez a könyvismertető a magyar domináns kritikai diskurzus érték és norma rendszerét jeleníti meg, így a magyar irodalmi berkekben megszokottként és elterjedtként határozható meg nemi ideológiai rendszere. Éppen ezért példaértékűnek vehető. Amennyiben viszont az angol nyelv által feltételezhető kulturális szemléletet és társadalmi logikát vesszük alapul, egy angol hegemonikus irodalomkritikai kontextusban, kirívónak tekinthető a regény irodalmi minőségét értékelő kritikai kijelentésből kirajzolódó nemi ideológiai rendszer konzervativizmusa. A továbbiakban arra teszek kísérletet, hogy a könyvrecenzióban képviselt esztétikai normák ideologikus jellegét és politikai vetületét felvázoljam.

Györffy megítélése szerint Gordon regénye irodalmi szempontból komolytalan, gyenge utánérzés, „könnyed,” „játékos,” de valójában „súlytalan” és „felszínes”.¹² A *Kecskerúzs* egy olyan regény, amely nem hoz semmi újat a magyar irodalom számára. Ezek a megállapítások tűnhetnek különösnek, mivel a *Kecskerúzs* mellett a magyar kortárs irodalmi kánonban csupán egyetlen egy olyan alkotás van, Galgóczi Erzsébet *Törvényen kívül és belül* című regénye, amely egy nő nőkhöz való viszonyát politikai és társadalmi megélhetőségének/megvalósíthatatlanságának szempontjából ábrázolja.

Galgóczi regénye azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy egy a kizárólag a patriarchális rendet elfogadó politikai diktatúrában a leszbikus identitás nyilvános vállalhatósága hogyan lesz lehetetlen, és a leszbikus egyént a politikai rendszer hogyan zárja ki és áldozza fel a társadalmi rend fenntartása érdekében.¹³ A rendszerváltás utáni hivatalos irodalomkritika egyik szaktekintélye, a rendszer váltás előtti kortárs irodalmi kánon újragondolásakor, Galgóczi már valamennyire kanonizáltnak mondható regényét, a Gordon regényének irodalmi értékével kapcsolatban megfogalmazott fenntartásokhoz hasonlatosakkal igyekszik kizárni az irodalmi kánonból. Galgóczi viszonyában az ítélet úgy hangzik, hogy „kivételes alkotói elkötelezettsége azonban nem társult hasonló prózaművészeti erudícióval”

¹¹ Tudomásom szerint eddig egyetlen egy magyarnyelvű elemzés jelent meg a *Kecskerúzs*ról: Sándor 2000, 32–38. A *Kecskerúzs*ról angol nyelven lásd még Sándor 1999. Köszönettel tartozom Sándor Beának, amiért rendelkezésemre bocsátotta ez utóbbi tanulmányát.

¹² “Alongside the Proust reminiscences, the distant influences of Alain-Fournier, Péter Nádas and others can be sensed. But Agáta Gordon is lighter, more playful and indeed more unsubstantial and superficial than her models” (Györffy 2002, 104.).

¹³ Galgóczi regényének részletes tárgyalására lásd Sándor 1999.

(Kulcsár Szabó 1994, 105–104.). Magyarán, Galgóczi nem rendelkezett prózaművészeti műveltséggel/képzettséggel/olvasottsággal.

Mindkét női íróttal azzal az indokkal nem veszik be a szakmailag értékelhető szerzők körébe, hogy nem tekinthetők komolynak, mivel alkotásaik irodalmi minősége vagy esztétikai értéke nem üti meg az elfogadott mércét. A helyzet paradox az, hogy azok az esztétikai kritériumok, amelyeknek ezek az alkotások nem felelnek meg, teljesen tisztázatlanok maradnak. Melyek azok az irodalmi normák, amelyek alapján egyértelműen megítélhető egy írás irodalmi értéke? Milyen szempontok szerint tudjuk eldönteni, hogy egy regény felszínes, súlytalan, stb., vagy egy ember prózaművészeti műveltsége/képzettsége elégséges vagy elégtelen egy jó irodalmi mű megírásához? Pontosan mely elvárásoknak nem felelnek meg ezek az írók?

A mi szempontunkból az lesz érdekes, hogyan működteti egy olyan férfi-központú, heteroszexista ideológia az esztétikai ítéleteket, amely mentén (az irodalom irodalmi értékének megóvása érdekében) már eleve komolytalannak láttatja azokat az alkotásokat, amelyek egy nő kritikus szemszögéből jelenítik meg a patriarchális rendet, és egy radikális női identitás irodalmi kifejezőképességével kísérleteznek. Mivel a nemi előítéletek esztétikai értékítéletekben burkoltan jelennek meg, így szakmailag igazoltnak látszhat a szóban forgó két regény kizárása az értékes irodalmi művek köréből. Így viszont a kritikai értékelés azt is biztosítja, hogy a leszbikus elbeszélés/írás ne jelenhessen meg az irodalom fogalmával társulva a nyilvánosság előtt, vagy hogy a nem heteroszexuális női-identitás témája beletartozhasson a nyilvánosan tárgyalható irodalmi kérdések körébe.

A Gordon Ágata tulajdonnévvel jelzett biológia személy kiléte felől – talán nem véletlenül – kevés információ hozzáférhető a nyilvánosság számára. Gordon Ágata esetében a szerzőkről szokásosan megadott minimális életrajzi adatok, mint születési hely és idő, valamint irodalmi tevékenység sem kerül nyilvánosságra. A *Labrisz Könyvek* „Leszbikusok a szépirodalomban” című számában sem, ahol a többi magyar író, költő, művész és kutató megadja ezeket az adatokat.¹⁴ Részben a szerző valós kilétét övező bizonytalanságok miatt, egy névtelen rádió interjúra hivatkozva, Györffy arra a következtetésre jut, hogy „a női név férfit rejt,” vagyis a *Kecskerúzs* írója bizonyára férfi.¹⁵ Bár a kétes információ nem oszlatja el teljesen a szerző biológiai nemét övező kételyeket, lehetséges szerzőként a férfi nem részesül előnyben. Innentől a Gordonnal szemben támasztott elvárások kettősek: Egy férfi irodalmi hagyományba illeszkedő férfi-szerző legyen (Proust, Alain-Fournier,

¹⁴ Labrisz: *Szembeszél. Leszbikusok a szépirodalomban* (Labrisz Leszbikus Egyesület, 2001.)

¹⁵ “Nothing is well known about her, allegedly even the publishers only know a Post Office Box address, although recently an anonymous radio interview revealed that the woman's name concealed a man” (Györffy 2002, 104.).

Nádas), ugyanakkor, nyíltan ábrázolja a leszbikus párkapcsolatnak a nagyközönség számára ismeretlen intim részleteit. Ekképpen az írói gyengeség jelének minősül az, hogy a regényben a „viszonyok bemutatása teljesen ártatlan” és még a négy főből álló leszbikus közösség megalakulása után is „kerüli a regény a nyílt erotikát”.¹⁶ Paradox módon, a leszbikus viszonyok pornográf ábrázolása biztosíthatná Gordon regényének irodalmi értékét a hivatalos irodalomkritika területén belül.

Az irodalom szempontjából a gond az, hogy a magyar intézményes irodalomkritika által (el)ismert irodalmi kánon túlságosan szűk és egynemű ahhoz, hogy történetileg elhelyezhető, értelmezhető és értékelhető lenne Gordon regényének esztétikája a jelenleg érvényesnek tartott rendszerében. Sándor elemzése rávilágít arra, hogy „a Gordon Agáta név alatt megjelent *Kecskerúzs*” leszbikus regény, amelyben Gordon arra törekszik, hogy létrehozzon a magyar irodalmon belül egy leszbikus irodalmi hagyományt (Sándor 2000, 32.). Ennek a törekvésnek része egy sajátos mitológiai rendszer kidolgozása is. Gordon a regény utalási rendszerén, képi világán és nyelvi stratégiáin keresztül formálja a regény szövegének identitását.

Gordon a *Kecskerúzs*-ban így arra tesz kísérletet, hogy létrehozzon magyar nyelven egy leszbikusként azonosítható írásmódot és intertextust, egy sajátos esztétikát. Ennek jelrendszere paradox módon egyszerre igyekszik elrejtetni, és közben egyfolytában a nyilvánosság elé tárni a szöveg leszbikus jellegét. E kettős cél retorikai megvalósíthatóságának elengedhetetlen feltétele az ön-reflexió alkalmazása és a szöveg narratív-stratégiájának a szövegen belüli allegorizálása. Gordon irodalmi projektje ekképpen számos a jelentéssel, az olvashatósággal, az értelmezhetőséggel és az irodalmi konvenciókkal kapcsolatos általános kérdéseket vet fel, pontosan azokat, amelyek a jelenlegi hivatalos irodalomelmélet és irodalomkritika központi témáit képezik. Gordon regénye továbbá lehetőséget teremt arra, hogy az irodalom területén belül, de az irodalmon túlmutatva, megvitatásra kerüljön a nemiség fogalmának használata a kultúránkat és társadalmi berendezkedésünket érintő általános kérdések viszonyában. A *Kecskerúzs*-ra tekinthetünk úgy, mint a leszbikus társ kapcsolat társadalmi létjogosultságával és irodalmi megjeleníthetőségével foglalkozó narratívára, vagy mint a magyarországi leszbikus lét társadalmi lehetőségeit és korlátjait taglaló irodalmi vízióra. Gordon regénye e tekintetben teret nyithat az uralkodó heteroszexista nemi ideológia és társadalmi logika diszkriminatív normáinak megvitatásának lehetőségére az irodalomkritikán belül és kívül.

HIVATKOZÁSOK

¹⁶ „...from the point of view of moral conventions the events, situations and relationships presented are absolutely innocent. [...] Anyway, the novel continues to avoid open eroticism” (Györfly 2002, 104.).

- Barát Erzsébet: Do we only talk or can we sometimes speak? The im/possibility of feminist spaces of communication in the Hungarian printed media. Brigitte Hipfl (szerk.) *Mediated Identity Spaces*, Klagenfurt: Klagenfurt University Press (megjelenés alatt)
- Csapó Csaba: Mi a meleg irodalom és irodalomkritika? *Élet és Irodalom* XLV./13., 2001. <http://es.fullnet.hu/0113/feuilleton.htm>. Elérés ideje: 2003/02/15.
- De Lauretis, Teresa: "Queer Theory: Lesbian and Gay Sexualities: An Introduction." *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies* 3.2., 1991. iii–xviii.
- Felman, Shoshana: "Women and Madness. The Critical Phallacy." In Robyn R. Warhol and Diane Price Herndl (szerk.) *Feminisms. An anthology of literary theory and criticism*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1991. 6–19.
- Felski, Rita: "The Dialectic of 'Feminism' and 'Aesthetics'." In Sandra Kemp & Judith Squires (szerk.) *Feminisms*. Oxford & New York: Oxford University Press, 1997, 423–429.
- Friedman, Susan Stanford: "Creativity and the Childbirth Metaphor. Gender Difference in Literary Discourse." In *Feminisms. An anthology of literary theory and criticism*. 1991, 371–396.
- Galgóczi Erzsébet: *Törvényen belül*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1980.
- Gordon Agáta: *Kecskerúzs*. Budapest: Magvető, 1997.
- Gordon Agáta: Írók boltja. *ESŐ. Irodalmi lap*. VI/4. 2003 tél, 108–110.
- Györffy Miklós: *A New Family Saga. The Hungarian Quarterly*. <http://www.net.hu/hungq/no147/p104.htm>. Elérés ideje: 2002/11/05.
- Horváth Györgyi: „A modernség neme. Az esztétikai modernség a 90-es évek feminista irodalomtudományában.” *Kalligram*. 2002. 9.sz. 3–8.
- ."A női irodalom fogalmáról. Megjegyzések, javaslatok három pontban." *ESŐ. Irodalmi lap*. VI/4, 2003 tél, 113–115.
- Kádár Judit: Feminista nézőpont az irodalomtudományban. *Helikon*. 1994/4. 407–416.
- ."Miért nincs, ha van? A kortárs nyugati feminista irodalomkritika hatása Magyarországon." *Beszélő. Politikai és kulturális folyóirat*. VIII/11, 2003 november, 100–107.
- Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum, 1994.
- Kulcsár Szabó Zoltán: „Hozzászólás Zsadányi Edit 'Hamupipőke nem megy bálba...' című dolgozatához.” *Literatura*. 1997/3. 403–406.
- Marinovich Sarolta: „A kortárs feminista gondolkodás és a kánon megkérdőjelezése.” In Péter Ágnes et. al. (szerk.) *Éhe a szónak? Irodalom és*

- irodalomtanítás az ezredvégen. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1997. 118–125.
- Leitch, Vincent B.: *Amerikai irodalomelmélet és kritika a harmincas évektől a nyolcvanas évekig* (ford. B. Kiss Attila, Bocsor Péter, et. al.). Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1992.
- Molnár Gábor Tamás: „Hozzászólás Zsadányi Edit dolgozatához.” *Literatura*. 1997/3. 407–408.
- Russ, Joanna: “Anomalousness and Aesthetics from *How to Suppress Women's Writing*.” In *Feminisms*. An anthology of literary theory and criticism. 1991, 194–211.
- Sándor Beáta: „Válaszutak: Lesbikus történelem és politika alapjai.” In *Labrisz Könyvek: Lesbikus Térérő: Labrisz Lesbikus Egyesület*, 2000. 32–38.
- . “Constantly Rewriting Herself” *Lesbian Representations and Representations of Lesbians in Hungary from the 1980s to the Present*. (Publikálatlan szakdolgozat), Central European University, Budapest, 1999.
- Stimpson, Catharine R.: “Zero Degree Deviancy. The Lesbian Novel in English.” In Robyn R. Warhol & Diane Price Herndl (szerk.) *Feminisms. An anthology of literary theory and criticism*. London: Palgrave Macmillan, 1991. 301–315.
- Závada Pál: *Jadviga Párnája*. Budapest: Magvető Kiadó, 1997.
- Zimmerman, Bonnie: “What Has Never Been. An overview of lesbian feminist literary criticism.” In *Feminisms. An Anthology of Literary Theory and Criticism*, 1991. 117–137.
- Zsadányi Edit: „Hamupipőke nem megy a bálba: A hamupipőke-történet kortárs amerikai regényekben.” *Literatura*. 1997/3. 389–402.
- . „A másik nő – azonosság és másság felfogásai jelenkori magyar írók műveiben.” *Irodalomtörténet* 2003/4. 607–627.